

OPAÎTE ROMANE DIN AMPELUM (II)*

Într-o gamă diversificată de forme și calitate, putînd satisface cele mai rafinate pretenții, de epocă, opaițele romane — *lucernaele* — le găsim răspîndite în cele mai îndepărtate zone ale Imperiului roman și chiar peste granițele lui¹. În Dacia, opaițele romane, au fost cunoscute și utilizate cu mult timp înainte de ocuparea și alipirea ei la imperiul roman².

Tipologia și încadrarea cronologică ale acestor categorii de obiecte din ceramică se constituie într-un veridic *i n s t r u m e n t u m*, care coroborat cu gradul lor de răspîndire ne facilitează cunoașterea activității social-economice și a dezvoltării urbanistice ale unor localități din provincia Dacia, în cazul nostru a municipiului *Ampelum*.

Diversele lucrări de construcții edilitare sau industriale, precum și cercetările arheologice sistematice³ din perimetrul anticului *Ampelum* (Fig. 1) au prilejuit descoperirea și a unor opaițe de factură romană, întregi sau în stare fragmentară, în poziții stratigrafice bine determinate și concludente. Unele sînt marfă de import purtînd ștampila producătorilor, realizate în *officinae* din metropolă și provinciile învecinate, sau sînt imitații realizate în unele ateliere din Dacia⁴, verosimil în atelierele din *Apulum*, iar altele sînt produse într-o *officina ampe-lensa*⁵, inedită, asupra căroră vom reveni într-o comunicare aparte. În scopul aducerii unei modeste contribuții la elucidarea unor aspecte din intensă activitate social-economică din sec. II—III e.n., desfășurată în *Ampelum*, centrul administrației mineritului aurifer din Munții Apu-

---

* Un lot de opaițe romane din aceeași zonă arheologică a fost publicat cu acest titlu în *Sargetia*, XVI—XVII, 1982—1983, p. 227—232.

¹ N. Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArkM*, I, 1961, p. 149—150.

² S. Sanie, *Importuri elenistice și romane în cîteva cetăți și așezări dacice din Moldova*, în *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 413, pl. 5; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 141, 146, 222, 229—230; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 283—284.

³ I. T. Lipovan, *Officina ceramistului Gaius Iulius Proclus la Ampelum*, în *AJIA*-Cluj-Napoca, XXVI, 1983—1984, p. 301—310.

⁴ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 73, pl. VII, 2; A. Cătișas, *Ceramica romană de la Potaissa — Str. Cheii*, în *Potaissa*, II, 1980, p. 108, 112; D. Benea, *Atelierele ceramice de la Tibiscum. Contribuții la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei*, în *Potaissa*, III, 1982, p. 26—27, 34—35.

⁵ I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 307—308.

seni⁶, am considerat ca oportună prezentarea, în această succintă notă, a opaițelor descoperite, împreună cu antroponimul producătorilor și a unor considerațiuni care se impun.

I. A P R I O. Cunoscut producător de opaițe din Italia nordică, produsele lui au circulat, începînd cu sec. II e.n., în toate provinciile imperiului. În *Dacia* a avut o circulație destul de redusă, fiind cunoscute doar cîteva exemplare⁷.

1. *Opaiț* cu canal deschis. Tip. X. Dimensiuni $l=8,4$ cm, $h=3,1$ cm și $d=5,6$ cm. Modelat din argilă fină, brună roșcată, urme de ardere secundară. Bazinul rotund, bordura simplă, doi butoni dispuși simetric. Discul neornamentat este înconjurat de un brîu care se deschide în dreptul ciocului fragmentar din vechime. Fundul rotund, ușor concav, este mărginit de două cercuri concentrice, poartă o ștampilă erodată APRIO/F (Pl. I, 1)⁸. Descoperit într-un strat de arsură sub fundațiile unor clădiri din sec. II—III e.n.

II. A T I M E T V S. Producător nord-italic, cunoscut din cea de a doua jumătate a sec. I e.n. pînă în primele decenii ale sec. II e.n., în *Dacia* neavînd o circulație mai tîrzie decît vremea împăratului Traian⁹.

1. *Opaiț* cu canal deschis. Tip. X. Dimensiuni $l=6,8$ cm, $h=2,5$ cm și $d=4,3$ cm. Este executat din argilă fină, bine arsă, după ardere a primit o culoare gălbuie, poartă urme de firnis brun-roșcat. Bazinul rotund bordura neornamentată, are doi butoni dispuși simetric. Discul neornamentat este înconjurat de un brîu care se deschide în dreptul ciocului și formează un canal pe care se află, doar marcat, un orificiu de ventilație care nu străbate discul și un orificiu pentru inserția fitilului. Fundul plat este marcat de două cercuri concentrice incizate, poartă o ștampilă erodată, greu lizibilă ATIMETI (Pl. I, 2)¹⁰. A fost descoperit în anul 1984 într-un cuptor de ars ceramică (C₁) din *Ampelum*¹¹ împreună cu alte materiale arheologice.

III. F O R T I S — „*Vater der Firmalampen*“ după cum îl numește Loeschke și, în *Ampelum*¹², ca și în alte așezări din *Dacia* sau din imperiu, este atestat printr-un număr mai mare de opaițe, variate ca tip, formă și mărime¹³.

⁶ Al. Popa, I. Berciu, R. Pop, *Trei monumente epigrafice de la Ampelum*, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 401; D. Tudor, *OrTrgSate*, p. 125, 132, 164, 229; I. I. Russu, *Ampelum*, în *Dictionar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, București, 1976, p. 32—33, cu bibliografia citată; I. I. Russu, O. Floca, V. Wollmann, *IDR*, III/3, București, 1984, p. 281.

⁷ N. Gostar, *op. cit.*, p. 157, 176; C. L. Băluță, *Opaițele romane de la Apulum (I)*, în *Studii și Comunicări*, III, 1961, p. 193, 217, nota 2, 3; D. Alicu, E. Nemeș, *Roman Lamps from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *BAR Supplementary Series* 18, 1977, p. 9—12, 28, 62, 86; D. Alicu, *Römische Tonlampen aus Sarmizegetusa (Ausgrabungs kampagne 1976)*, în *StComC*, 1979, p. 245, pl. II/1.

⁸ D. Alicu, E. Nemeș, *op. cit.*, p. 62.

⁹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 176.

¹⁰ C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 195, pl. I, 7.

¹¹ I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 304.

¹² Idem, *Opaițe romane din Ampelum (I)*, în *Sargetia*, XVI—XVII, 1982—1983, p. 227—232.

¹³ N. Gostar, *op. cit.*, p. 181—183; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 202—206; D. Alicu, E. Nemeș, *op. cit.*, p. 16; D. Alicu, *op. cit.*, p. 245—246.

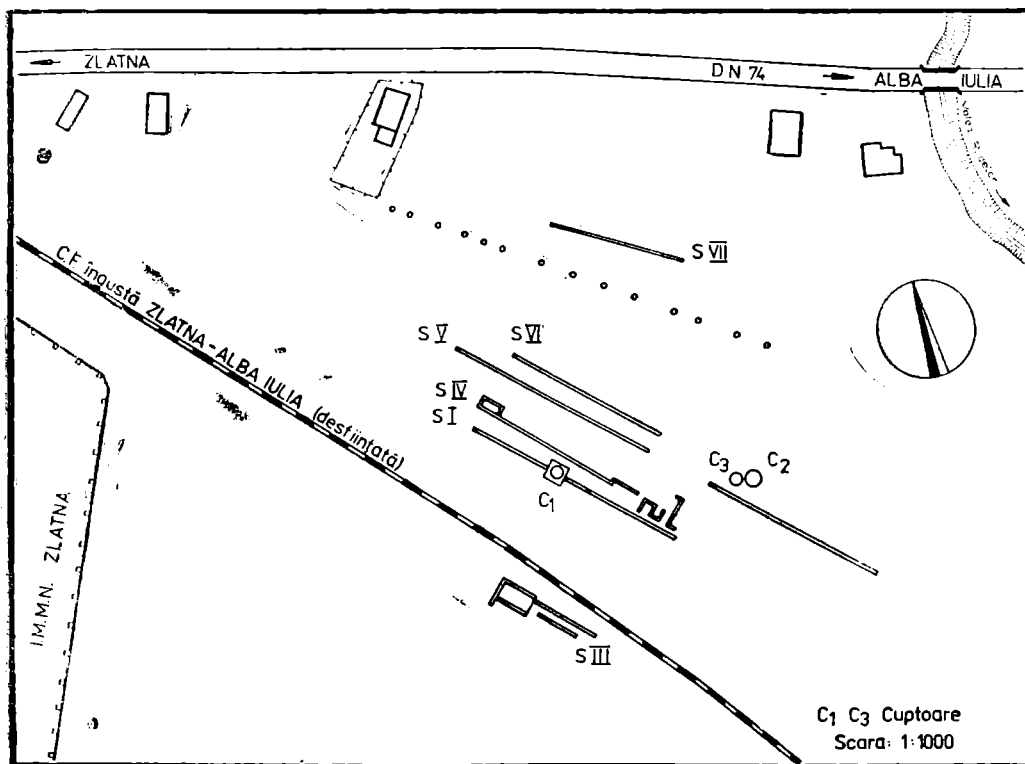

Fig. 1. Amplasarea topografică a săpăturilor sistematice din anul 1984 din Ampelum.

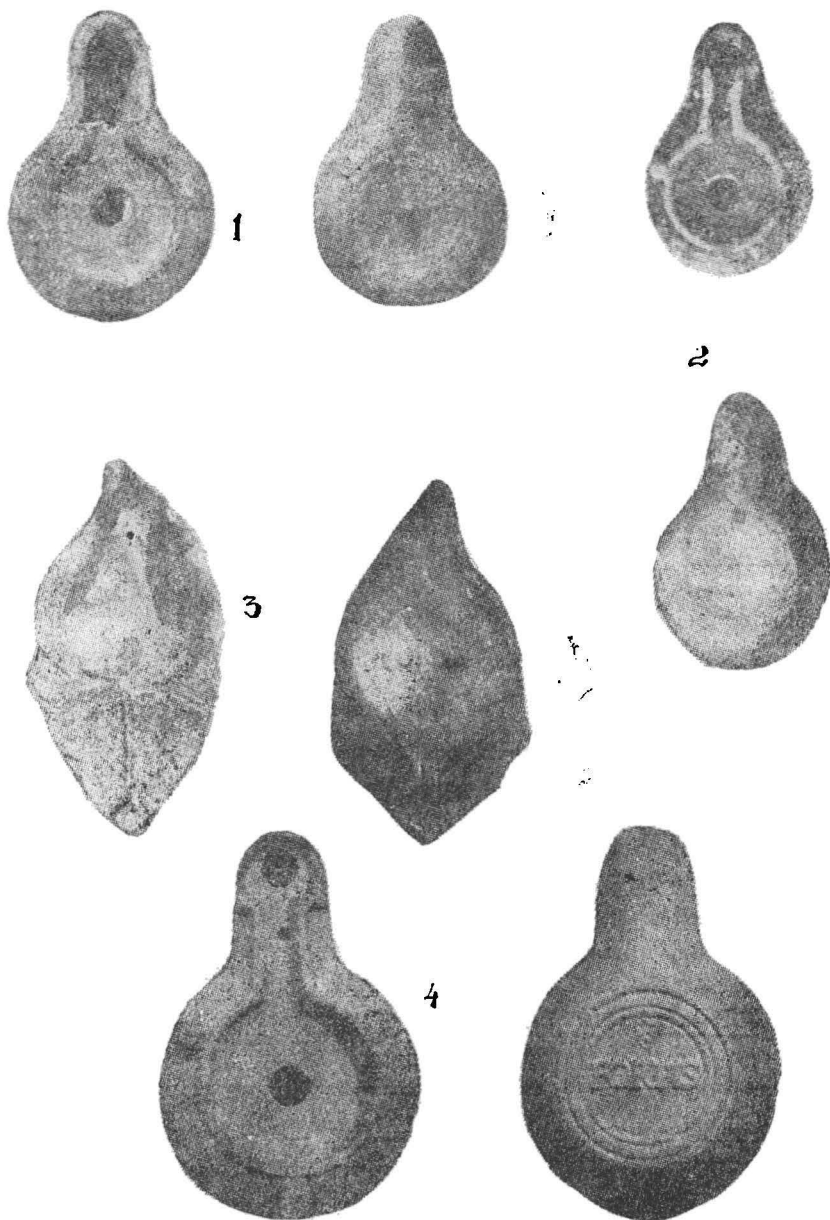
Abb. 1. Topographische Lage der systematischen Ausgrabungen aus dem Jahre 1984 in Ampelum.

1. *Opaite*. Tip IX. Dimensiuni $l=9,5$ cm, $h=2,0$ cm fără toartă și $5,7$ cm cu toartă, $d=4,9$ cm. Fragmentat, lipsește din vechime discul și capacul de pe cioc (*rostrum*). Toarta este masivă, ornamentată cu palmetă, are apucătoare. Modelat din argilă fină gălbuie, urme de vopsea brună-cenușie. Fundul rotund, ușor concav, este mărginit de două cercuri concentrice, poartă ștampila FORTIS (Pl. I, 3)¹⁴. Descoperit în cuptorul de ars ceramic nr. 1 (C₁) din Ampelum¹⁵.

2. *Opaite*. Canal deschis. Tip X. Produs original din import. Dimensiuni: $l=9,3$ cm, $h=3,2$ cm și $d=6,3$ cm. Este modelat din argilă fină, roșie cărămizie. Bazinul rotund, bordura neornamentată are trei butoni supraînălțați, dispuși simetric, perforați pentru adărnare, unul fragmentat din vechime. Fundul rotund, drept, este mărginit de două cercuri concentrice incizate, poartă ștampila FORTIS, având deasupra literei R un

¹⁴ C. L. Băluță, *op cit.*, p. 203, pl. V, 4.

¹⁵ I. T. Lipovan, *Officina ceramistului Gaius Iulius Proclus la Ampelum*, în *AIIA Cluj-Napoca*, XXVI, 1983–84, p. 307.

Pl. I. 1-4. Opaite romane din Ampelum.

Taf. I. 1-4. Römische Öllampen aus Ampelum.

cerc mic cu un punct la centru (Pl. I, 4). Descoperit în stratul de arsură sub fundațiile unor clădiri din partea de est a zonei cercetate.

3. *Opaiț*. Canal deschis. Tip X. Dimensiuni: $l=7,7$ cm, $h=3,2$ cm și $d=5,3$ cm. Executat din argilă grosieră, galbenă roză, urme de vopsea cărămizie. Bazinul rotund, bordura neornamentată, trei butoni dispuși simetric. Fundul rotund, ușor concav, este mărginit de două cercuri concentrice, poartă o șampilă erodată FORTIS (Pl. II, 1). Descoperit într-un strat gros de arsură sub zidurile de fundație ale unor clădiri din nivelul al doilea de locuire.

4. *Opaiț*. Fragment fund. Tip X. Produs original din import. Argilă fină, tentă cărămizie roșiatică. Depresiunea circulară a fundului a fost încadrată de două cercuri cocetrice, incizate. $D=3,7$ cm. Poartă o șampilă FORTIS (Pl. II, 2), care se remarcă prin finețea execuției. Descoperit într-un strat de arsură, sub un zid de fundație, împreună cu alte materiale arheologice, aparținând nivelului I de locuire.

5. *Opaiț*. Fragment fund. Argilă pură gălbuie, $D=4,0$ cm. Depresiunea circulară a fundului este încadrată de două cercuri concentrice incizate. Poartă șampila FO[RTIS]. Descoperire fortuită în perimertul așezării.

6. *Opaiț*. Fragment bazin și fund. Argilă fină roz-gălbuie, $D=4,3$ cm. Depresiunea circulară este concavă și este încadrată de două cercuri concentrice erodate și poartă un fragment din șampila [FO]RTIS. Descoperire fortuită.

IV. OCTAVIVS. Activ în prima jumătate a sec. II e.n.¹⁶, produsele lui le găsim răspândite în întreaga Dacie, în *Ampelum* este semnalat pentru prima dată¹⁷.

1. *Opaiț* cu canal deschis. Tip X. Produs de import. Dimensiuni: $l=9,3$ cm, $h=3,3$ cm și $d=6,5$ cm. Modelat din argilă fină cărămizie, vopsea roșie brună. Pe disc are o mască în relief. Pe bordură are trei butoni dispuși simetric. Depresiunea circulară de la bază este mărginită de două cercuri concentrice incizate. Poartă șampila OCTAVI cu majusculile bine conturate, regulate și dispuse ordonat (Pl. II, 3). A fost descoperit în cuptorul de ars ceramică nr. II (C₂) din *Ampelum* împreună cu alte materiale arheologice.

2. *Opaiț*. Fragment bordură. $D=5,2 \times 1,6$ cm. Argilă fină, cărămizie, vopsea roșie brună, (Pl. II, 5). Din cuptorul C₂.

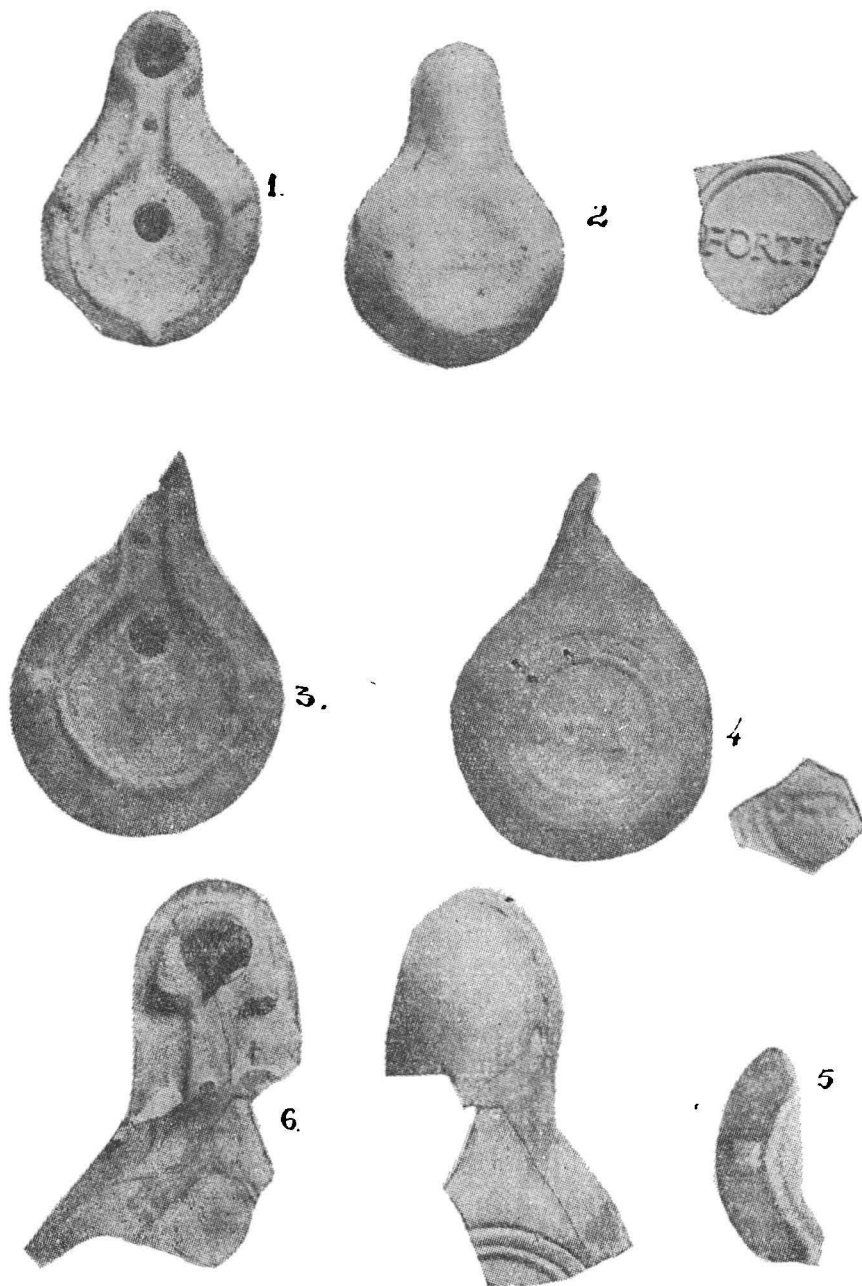
3. *Opaiț*. Fragment din depresiunea circulară de la bază. Argilă fină, cărămizie. Două cercuri incizate. $D=2,5 \times 3,1$ cm. Poartă șampila fragmentată OCTAV (Pl. II, 4). Din cuptorul C₂.

V. STROBILVS. Cunoscut în Dacia încă de la începutul sec. II e.n., prin câteva exemplare importate sau din reproduceri realizate în unele *officinae* din provincia Dacia¹⁸.

¹⁶ N. Gostar, *op. cit.*, p. 185.

¹⁷ I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 307.

¹⁸ N. Gostar, *op. cit.*, p. 186, 196; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 214.

Pl. II. 1–6. Opaite romane din *Ampelum*.

Taf. II. 1–6. Römische Öllampen aus *Ampelum*.

1. *Opaît*. În stare fragmentară avansată. Argilă fină cenușie. Pe fragmentul care provine din depresiunea circulară de la bază, este imprimată ștampila S[TRO]BILI. Descoperit într-un strat gros de arsură aparținând nivelului I de locuire.

VI. OPAITE FĂRĂ ȘTAMPILĂ.

1. *Opaît*. În stare fragmentară. Tip X. Argilă eterogenă, galbenă orange. Urme de firnis cărămiziu, trei butoni dispuși simetric. Bordura simplă. Dimensiuni: l=6,5 cm, h=3,1 cm și d=6,1 cm. Fundul bazinului este plat și lis, fără cercuri concentrice și ștampilă. Execuție neîngrijită, verosimil dintr-o *officina* locală. Descoperit într-un strat de arsură la —1,2 m față de actualul nivel de călcare.

2. *Opaît*. Stare fragmentară. Tip X. Argilă fină gălbuie. D=6,4×5,0×2,1 cm. Fundul plat, poartă un singur cerc incizat, fără ștampilă. Dintr-un strat de arsură de sub fundația unei clădiri aparținând nivelului al II-lea de locuire.

3. *Opaît*. Fragment rostrum (Pl. II, 6). Tip X. Provine de la un opaît mare, din import. Pastă fină, densă, cărămizie gălbuie, urme de vopsea roșie maronie. Pe porțiunea de fund se mai păstrează urmele a două cercuri concentrice incizate. D=10,2×6,2×4,1 cm. Din secțiunea a III-a.

Pe lângă opaitele prezentate au mai fost descoperite un număr de 19 fragmente fără ștampilă. Considerând că în starea fragmentară avansată în care au fost descoperite ele nu mai prezintă decât interes statistic și din lipsă de spațiu, am renunțat la prezentarea lor.

Față de alte așezări urbane din provincia Dacia, numărul de opaite descoperite la *Ampelum* este destul de modest, aceasta din cauza succintelor cercetări arheologice sistematice efectuate în această urbe. Tipul cel mai întâlnit este X (după Loeschke), caracteristic sfârșitului sec. I e.n. și prima jumătate a sec. II e.n.¹⁹. Această apartenență tipologică și cronologică ne facilitează încercarea de a lămuri, din punct de vedere istoric, unele aspecte deosebit de importante sesizate la *Ampelum*.

Unele dintre opaitele prezentate au fost descoperite într-un context arheologic deosebit, respectiv într-un strat de arsură și cenușă, împreună cu diferite fragmente de ceramică provincială romană, sticlă, obiecte din fier și vase menajere. Acest strat de arsură, care în unele zone atinge o grosime de 0,30 m, a fost sesizat, sub nivelul de fundare a clădirilor din nivelul al II-lea de locuire, pe întreaga suprafață cercetată. Coroborând contextul în care au fost descoperite opaitele prezentate cu încadrarea cronologică a perioadei în care au fost produse și utilizate aceste modeste obiecte din lut — *opaitele* —, sîntem îndreptățiți să avansăm ca o ipoteză de lucru (cu rezerva cuvenită) că în *Ampelum* în a doua jumătate a sec. II e.n. a avut loc un eveniment tragic, întreaga așezare fiind incendiată și distrusă. Lipsa unei atestări epigrafice a evenimentului sesizat, atestări similare celor descoperite la *Ulpia Traiana Sarmize-*

¹⁹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 186—187; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 217.

*getusa*²⁰ privind distrugerile *extra muros* provocate de către marcomani (170 e.n.)²¹, ne obligă să postulăm că și incendierea și distrugerea localității *Ampelum*, a fost provocată de către aceiași năvălitori, din a căror cauză a avut mult de suferit întreaga zonă minieră²². Discutarea în continuare a acestui aspect ne-ar obliga la unele considerațiuni care ar depăși cadrul prezentei note.

Cu toate că opaițele descoperite în *Ampelum* nu aduc decît o modestă contribuție la cunoașterea acestor tipuri de obiecte, totuși, ele ne facilitează identificarea unor producători mai rar întîlniți în alte așezări din Dacia, ca: *APRIO*, *ATIMETVS*, *OCTAVIUS* și *STROBILVS*. Considerăm că prin materialul prezentat aducem o modestă contribuție la îmbogățirea repertoriului acestor tipuri de obiecte din *Ampelum*²³, precum și la elucidarea unor aspecte legate de derularea unor evenimente din această zonă în a doua jumătate a sec. II e.n.

ION T. LIPOVAN

RÖMISCHE ÖLLAMPEN AUS AMPELUM (II)

(Zusammenfassung)

Die systematischen archeologischen Grabungen aus dem Jahre 1984 und die Untersuchungen im Umkreis des antiken *Municipiums Ampelum* brachten auch einige Öllampen, römischer Herkunft, ans Tageslicht, die ganz oder in Bruchstücken gefunden wurden.

Die entdeckten Lampen erlauben uns, ausser dem bekannten Hersteller *FORTIS*, der auch in anderen Niederlassungen *Daziens* und des römischen Reichs bekannt war, auch andere weniger bekannte Hersteller zu identifizieren, wie: *APRIO*, *ATIMETVS*, *OCTAVIUS* und *STROBIVS*.

²⁰ C. Daicoviciu, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, Cluj, 1938, p. 2—3; Idem, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)*, Cluj, 1939, p. 17—18; H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 159—163; *IDR*, I, p. 29; *IDR*, III/2, nr. 11, 76; H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 33, 103.

²¹ H. Daicoviciu, *Din istoria Ulpiei Traiane*, în *Pontica*, IX, 1976, p. 61—1982—1983, p. 227—232.

²³ I. T. Lipovan, *Opaițe romane din Ampelum*, (I), în *Sargetia*, XVI—XVII,

²² *Ibidem*, p. 61—62; *IDR*, I, p. 175; H. Daicoviciu, D. Alicu, *op. cit.*, p. 33, 103.